

שנות שלטונו של הסולטאן סולימאן הראשון ('המפואר' בפי בני אירופה, 'המחוקק' בפי נתיניו) נחשבות כתור הזהב של האימפריה העות'מאנית. גם בארץ-ישראל היו אלה שנים של ביסוס אחיזתם של אדוניה החדשים ושל קביעת דפוסי התנהגות ומשטר, אשר ימשיכו להיות בני-תוקף במשך שלוש מאות וחמישים השנים שלאחר-מכן. בירושלים ביצעו השליטים העות'מאנים מפעלי-פיתוח שונים: בניין החומה המקיפה את העיר, שיפוץ והקמה של מוסדות כלכליים שונים (שווקים, מתקנים לאספקת-מים) ונקיטת צעדים אחרים להגברת רווחתם של התושבים המקומיים.¹ ככל אלה בלטה דאגה לשני הבטים עיקריים: בטחון העיר וכלכלת תושביה. אולם בעצם הריכוז של פעולות כה רבות בירושלים היתה רמיזה לעבר היבט שלישי, שחשיבותו היתה מרובה אף היא לכל – זה הדתי. קדושתה של ירושלים באסלאם שימשה דחף מרכזי לעצם ההתעניינות הרבה בשלומה והדאגה לפיתוחה. היו לכך אף ביטויים ישירים יותר. כך, למשל, חלק ממערכת המים שתוקנה והותקנה בעיר נועדה, במפורש, לרווחתם של המתפללים בהר-הבית, ומכאן ריכוזם של הרהטים ('ספיל') מסביב לו ובתוכו. לפרסום רב וחשיבות בדורו ובדורות מאוחרים זכה ההקדש שהקימה אשתו של הסולטאן, רוקסלאנה, לטובת עניי ירושלים ואנשי הדת שבה. ההקדש של ח'אצכי סלטאן, שהוקם ב-1552, השתמש בהכנסות של כפרים שונים בארץ-ישראל כדי לקיים בית-תמחוי ('עמארת') בירושלים לאלה שנזקקו לשירותים אלה.² על רקע זה ניתן היה להניח, כי דאגה ותשומת-לב יוקדשו אף לאזור שהיה מקודש מכל לתושבים המוסלמים בירושלים – רחבת הר-הבית והמסגדים אשר עליה.

מתוך עיון בארכיון בית-הדין השרעי בירושלים עולה בבירור, כי אכן נקטו העות'מאנים פעולות שונות לשיפוצו של מיתחם הר-הבית. גגותיהם של מסגד אל-אקצא ומסגד כיפת הסלע צופו מחדש בלוחות-עופרת. כלי-קודש שונים נתמנו שם לתפקידים רשמיים ואף

1 על כך ראה בהרחבה במאמרי, 'מפעלי פיתוח בירושלים בראשית השלטון העות'מאני', קתדרה, 8 (תמוז תשל"ח), עמ' 179-187.

2 U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford 1960, pp. 139, 143, 144, 147; S.H. Stephan, 'An Endowment Deed of Khasseki Sultan, dated the 24th May 1552', *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine*, X (1944), pp. 170-194; O. Peri, 'The Waqf as an Instrument to Increase and Consolidate Political Power: The Case of Khasseki Sultan Waqf in Late 18th Century Ottoman Jerusalem', *Asian and African Studies*, 17 (November 1983), pp. 47-62

הוקצו עבורם משכורות קבועות מן התקציב המיוחד ('צ'רה') שגשלה לצרכים אלה מאיסתנבול. נקבעו מחדש תקנות האוסרות על כניסתם של לא-מוסלמים לרחבת הר-הבית ונגטו צעדים לכפייתן של אלה ולהענשתם של אותם מעטים עזי-מצח שהעזו לעבור עליהן.³ התעודה המובאת להלן מצביעה על שני כיווני-פעולה נוספים: בנייה ושיפוצים של מיבנים שונים שם ודאגה לסדר ולבטחונם של המתפללים. בראשית שנת 1553 כלומר בעצם ימיו של הסולטאן סולימאן המפואר (1520-1566), ושנה לאחר הקמת ההקדש של ח'אצכי סלטאן, נשלח לירושלים צו המורה על הסדרים חדשים בהר-הבית. עיקרם של אלה היה הקמת נקודת-מישור קבועה בתוך הרחבה של הר-הבית, אשר אחראי יהיה עליה איש-צבא מחיל המצב שבמצודת-ירושלים.⁴ בימי חג ומועד, שבהם רב מספר המתפללים, יהיה עליו להקפיד על התנהגות מוסרית ומסודרת שלהם. בכל ימות השנה יהיה הוא אחראי לשמירה בהר-הבית ולדאגה לנקיון בו. וכדי לתרגם את ההנחיות הכלליות הלכה למעשה המליץ מפקד המצודה על מועמד למישרה זו, שקיבל כתב-מינוי מפורש לכך מאיסתנבול והקצבה כספית מתאימה. את עוזריו ושאר עושי-דברו היה עליו למצוא בעצמו, וחזקה עליו שכך עשה לאחר שמונה כדת וכדין באמצע שנת 1555.

למיטב ידיעתנו, זוהי הידיעה המוקדמת ביותר על הנהגת הסדרי שמירה ובטחון בהר-הבית בעת השלטון העות'מאני. איננו יודעים עד מתי נתקיים ההסדר, ולא מן הנמנע כי בשנות הירידה של האימפריה, משנצטמצם מספרם של החיילים המוצבים בירושלים, קטנה התועלת שניתן היה להפיק מהם גם לצורך מיוחד זה. מעבר להדים מודרניים מאוד העולים בדעת הקורא, תעודה זו יש בה להדגיש פעם נוספת את מידת הרצינות והאחריות שגילו השליטים העות'מאנים בארץ-ישראל ובירושלים בראשית שלטונם בה, במחצית הראשונה של המאה השש-עשרה.

3 על כך ראה בספרי, יהודים בשלטון האסלאם, ירושלים תשמ"ב, עמ' 81, 141.

4 על הביטוי המיוחד המשמש לציון חיילים בחיל המצב של מצודה כלשהי ראה הד (לעיל, הערה 2), עמ' 104, הערה 2.

תעודה*

[לבנייה] והיו גורמים לכלוך [שם]. יש למנוע ולהפסיק דברים מגונים אלה. מבין החיילים של מצודת ירושלים הנאצלת יש למנות כשומר איש יעיל ומיומן [מילולית: 'המבצע כראוי את הדבר הנכון']. עליכם למנוע ולהפסיק את ההתרחשויות המגוננות באותו מקום.

הואיל והצו קבע [את כל הנאמר לעיל], והואיל ומצטפא בן עבדאללה החייל ששכרו 6 אקצ'ה ליום ביחידה [בלופ] של יוסף בן עבדאללה מאנשי המצודה הנזכרת הוא יעיל ומיומן, הודעת כי הוא מתאים לתפקיד השמירה הנזכר. במסמך [תְּדִפְרָה] של מופת בעלי ההצלחה, הממונה על ענייני הכספים [דִּפְתֶּרְדָּר] של אזור חלב מטעם האוצר

סיכת כתיבתו של דבר הכתב הנעלה והסולטאני (המְאִיז) היא כדלקמן:

מי שהיה בעבר מפקד [דִּנְדָּר] של מצודת-ירושלים הנאצלה, שלח מכתב אל איסתנבול המאושרת שלי [לאמור:] הגיע צו נאצל [כדלקמן:] בהר-הבית [תְּרַס־א שְׂרִיפ] שבירושלים הנאצלת, בימי ששי ו[בימי] חג ובשאר הימים המקודשים היו נוהגים לשהות [שם] במשותף נשים וגברים. היו קורים [שם] הרבה דברים מגונים. והואיל ובחרם הנ"ל נעשים בנייה ושיפוצים, היו נכנסים להר-הבית עם חמורים [נושאי] עץ וסיד ושאר הדברים הנחוצים

* סג'ל, כרך 32, עמ' 171-172 (מתוך ארכיון בית-הדין המוסלמי במזרח ירושלים).

והתקנות (עֲאֲדַת וְקֶאֱנוּן)² הנוהגים, יש לשלם לו את דמי השמירה. כל עוד אינו מתרשל במילוי תפקידו, הוא זכאי ליהנות משכרו (עֲלוּפָה) כבעבר. אל תמנו לתפקיד איש בלתי־מתאים זולתו. דעו זאת וסימכו על הסימן הנאצל. נרשם ביום העשירי לחודש רג'ב מחודשי שנת 962³.

הסולטאני, תרבה תפארתו, בחודש צ'פר שנת 1960¹ מונה לשומר בהרהיבת הנזכר יחד עם שכרו שהוא זכאי לו ביחידתו. עכשיו שלחת את המסמך (חֻדְ'כֶּרָה) שלו אל בירתי הנעלה וביקשת כתב־מינוי (פְּרֶאֱת) נאצל. נתתי את כתב המינוי הסולטאני וציוויתי כדלהלן: [המסמך] יגיע אליך]. הוא יהיה שומר בהרהיבת הנזכר. על־פי המנהג

1 ינואר-פברואר 1553.

2 על משמעות הביטוי ראה, J. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (edited by V.L. Menage), Oxford 1973, pp. 167-169.

3 31 במאי 1555.

- (1) **سبب تحریر توقیع رفیع همایون اوله که**
 - (2) **مقدما قدس شریف قلعة سي دزداري اولان آستانه سعادتكم مكتوب كوندروب**
 - (3) **حكم شريف وارد اولوب قدس شريفك حرم شريفنده جمعه و بيرام كونلرنده وسایر**
 - (4) **ایام شریفه ده نسا طایفه سي رجال ایله مخلوط اوتروب خيلي منكرات واقع**
 - (5) **اولور ایمش و حرم مز بوره ده بعض عمارة و مرمت واقع اولدوقده اودون**
 - (6) **و كرج وسایر لوازم بهاسيله مركبلر ایله حرم شریفه كيروب ملوس**
 - (7) **ایدر لر ایمش بو منكراتك منع و دفع اولنمه سي لازمدر قدس شریف**
 - (8) **قلعه سي ار نلرندن بر یرار و مصلحت كذار یساقجي تعیین ایدوب**
 - (9) **اول مكان شریفده بو اصل منكرات واقع اولدي «؟» منع و دفع ایده سز دیو**
 - (10) **فرمان اولنماغین قلعه مز بوره ار نلرندن یوسف بن عبد الله بلوكنده**
 - (11) **یومي التي اقبه ایله حصار اری اولان مصطفى بن عبد الله یرار و مصلحت**
 - (12) **كذار مز بور یساقجلق عهده سنده كلور عسنة «؟» اولدوغن بلدرمشيكن**
 - (13) **بلوكنده متصرف اولدوغی علوفه سیله نكر اولنان حرم شریفده سنه ستین و تسعمایه**
 - (14) **صفرنده قدوة ار باب اقبال خزانه عامره مك حلب جانبي**
 - (15) **دفترداري دام علوه تنكره سیله یساقجي تعیین اولنمش**
 - (16) **ایمش حالیا تنكره سن دركاه معلامه كندرب برات شریف**
 - (17) **طلب ایلماكین بو برات همایوني و یردم و بیور دوم که واروب**
 - (18) **نكر اولنان حرم شریفده یساقجي اولوب اوليكلان عادت**
 - (19) **وقانون اوزره یساقجلق خدمتن ادا ایدن ما دامکه**
 - (20) **قصورى اولیه علوفه سنه كما كان متصرف اولو بو بابده مز بور**
 - (21) **بی وجه غیرري «؟» خدمت تکلیف اتمیه سز شو یله بلاسز علامت شریفه**
 - (22) **اعتماد قلاسز تحریراً فی الیوم العاشر شهر رجب المرجب من شهر سنه**
- اثنین وستین و تسعمایه**